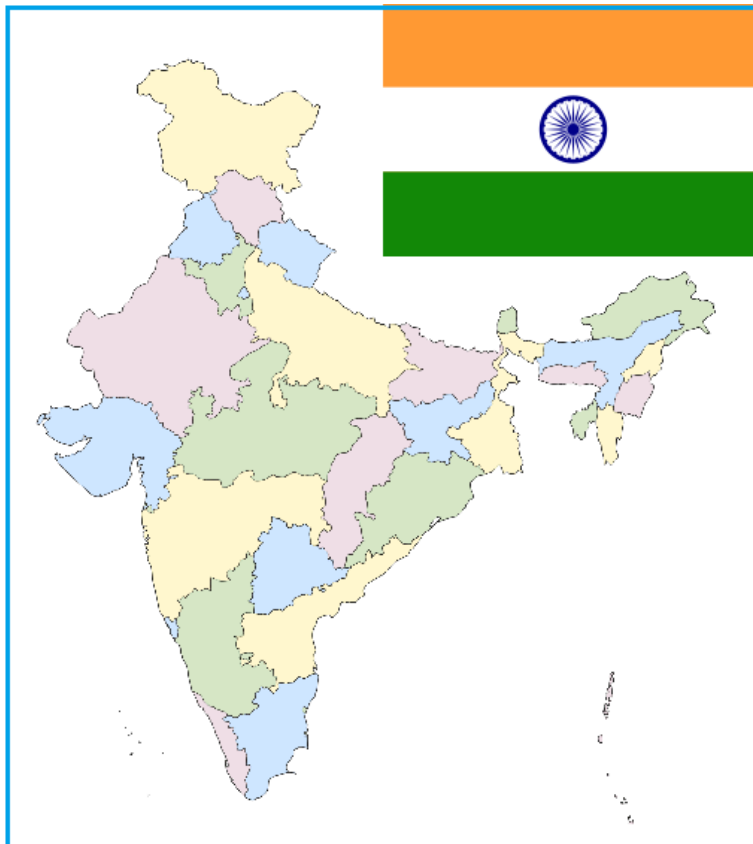

આઝાદીનો ઇતિહાસ

૧૯૪૨-૧૯૪૭

પી. કે. દાવડા

VISIT...

LANZAROTE
Caliente.COM

અનુક્રમણિકા

નિવેદન	3
(૧) બીજા વિશ્વયુધ્ધ પછી બ્રિટનની હાલત.....	4
(૨) હિન્દુસ્તાન છોડો (Quit India) ચળવળ	5
(૩) આઝાદ હિન્દ ફોજ	6
(૪) નૌસેનાનો બળવો	7
(૫) કેબીનેટ મીશન.....	9
(૬) મુસ્લીમ લીગનું Direct Action Plan	12
(૭) માઉન્ટબેટન છેલ્લા વાઈસરોય કેમ બન્યા?	13
(૮) માઉન્ટબેટનને આપેલી સનદ	15
(૯) Operation Madhouse	16
(૧૦) માઉન્ટબેટન અને હિન્દુસ્તાનના નેતાઓ.....	17
(૧૧) ભાગલાનો સ્વીકાર	20
(૧૨) અંતિમ નિર્ણય	23
(૧૩) ૧૫ મી ઓગસ્ટ શા માટે?.....	25
(૧૪) સીમાંકન.....	27
(૧૫) રાજા મહારાજાઓની માગણી.....	29
(૧૬) માઉન્ટબેટન ભારતના પહેલા ગવર્નર જનરલ શા માટે બન્યા?	31

નિવેદન

આ લેખમાળા ઇતિહાસના અનેક શ્રોતો ઉપર આધારિત છે. આ લેખમાળાના પ્રકરણો મિત્રો સાથે ઈ-મેઈલથી વાંટવા માટે લખવામાં આવ્યા હતા. કોઈપણ જાતના સુધારા વગર અહીં એ માત્ર એકત્ર કરવામાં આવ્યા છે.

(૧) બીજા વિશ્વયુધ્ધ પછી બ્રિટનની હાલત.

૧૯૩૯ માં બીજું વિશ્વયુધ્ધ શરૂ થયું ત્યારે પૃથ્વીની ૩૦ % જમીન ઉપર બ્રિટિશ સત્તા હતી, જેમાં વિશ્વની વસ્તીનો ૨૫ % ભાગનો સમાવેશ થતો હતો.

૧૯૪૫ માં બીજું વિશ્વયુધ્ધ સમાપ્ત થયું. બીજા વિશ્વયુધ્ધને અંતે બ્રિટનનું સ્થાન વિજયી ટીમમાં હતું, પણ યુધ્ધ દરમિયાન જર્મનીએ સતત બોમ્બવર્ષા કરીને લંડન અને અન્ય શહેરોને ખંડિયેરો બનાવી દીધેલા. યુધ્ધ દરમિયાન બ્રિટનના હથિયારોનો જથ્થો જ નહિં, ખજાનો પણ ખાલી થઈ ગયેલો. ઉદ્યોગો નષ્ટ થઈ ગયેલા, જે કારખાના બોમ્બમારાથી બચી ગયેલા, એ પણ બંધ પડી ગયેલા. ૨૦ લાખ લોકો પાસે નોકરીઓ ન હતી. કોલસાની સખત તંગી વર્તાતી, ગેસ સપ્લાય ન હોવાથી ઘરોમાં લોકો ઠંડીથી ફૂઠવાતા હતા. વીજળીની અછત હતી, કલાકો સુધી સપ્લાય બંધ રહેતો. દુકાનોમાં બટાકા નથી, સિગરેટ નથી, બીફ નથી વગેરેના પાટીયાં દેખાતા.

ચર્ચિલની સરકારની જગ્યાએ એટલીની સરકાર સત્તામાં આવી, અને એમણે એક જબરજસ્ત નિર્ણય લીધો. દુનિયાભરમાં ફેલાયેલા બ્રિટિશ સામ્રાજ્યને વિખેરી નાખી, માત્ર બ્રિટિશ પ્રજાની સુખાકારી તરફ ધ્યાન આપવું. તેઓએ ભારત છોડવા અંગેનો નિર્ણય ૧૯૪૬ માં જ કરી લીધો હતો. બ્રિટનની પાર્લામેન્ટે ફેબ્રુઆરી ૧૯૪૭ માં એ નિર્ણય મંજૂરી આપી દીધી હતી, અને નક્કી કર્યું કે જૂન ૧૯૪૮ સુધીમાં હિન્દુસ્તાનને સ્વતંત્રતા આપી દેવી.

અંગ્રેજ સરકારના આ નિર્ણય પાછળ બીજા પણ અનેક કારણ હતા. હવે પછીના ટુંકા ટુંકા લેખમાં હું આ કારણો, અને એની સાથે સંકળાયેલા મહત્વના બનાવો વિષે માહિતી આપવાનો પ્રયત્ન કરીશ.

(૨) હિન્દુસ્તાન છોડો (Quit India) ચળવળ

હિન્દુસ્તાનમાં સ્વતંત્રતાનું આંદોલન દિવસે દિવસે જોર પકડતું હતું. અમેરિકા સહિત વિશ્વના દેશોની સહાનુભૂતિ હિન્દુસ્તાન પ્રત્યે વધતી જતી હતી. બીજા વિશ્વયુધ્ધમાં મિત્રદેશો સાથે જોડાતી વખતે, અમેરિકાએ હિન્દુસ્તાનને સ્વરાજ આપવા માટે બ્રિટન ઉપર દબાણ કરેલું. અમેરિકાને ખુશ કરવા ચર્ચિતે સર સ્ટેફર્ડ સ્કીપ્સને હિન્દુસ્તાનના નેતાઓ સાથે વાટાઘાટ કરવા માર્ચ ૧૯૪૨ માં હિન્દુસ્તાન મોકલ્યા હતા.

સર સ્ટેફર્ડ સ્કીપ્સ એક સજ્જન વ્યક્તિ હતા. થોડા સમયમાં જ એમણે જવાહરલાલ નહેરૂ સાથે સારી મૈત્રી કરી લીધેલી. એમના હાથ, એમને સોંપેલા કાર્યથી બંધાયેલા હતા. એ એક અંગ્રેજ શાશનકર્તાના પ્રતિનિધિ તરીકે વધારેમાં વધારે જે ઓફર કરી શકે, એ એમણે કરી. એમણે કહ્યું, “અમે વચન આપીએ છીએ કે યુધ્ધની સમાપ્તિ પછી હિન્દુસ્તાનને બ્રિટનના (Dominion)વડપણ હેઠળ સ્થાનિક સ્વરાજ આપશું. મુસ્લીમ લીગની માગણી પણ ધ્યાનમાં રાખવામાં આવશે, અને નવી વ્યવસ્થાને કોમનવેલ્થમાં સ્થાન આપવામાં આવશે.”

ગાંધીજીએ કહ્યું, “આ તો ફડચામાં જતી બેંકના પોસ્ટ ડેટેડ ચેક જેવી ઓફર છે. કીપ્સે પહેલું વિમાન પકડી ઘરભેગા થવું જોઈએ.” નારાજ ગાંધીજીએ ૮મી ઓગસ્ટ ૧૯૪૨ના હાકલ કરી, “તમે તરત જ હિન્દુસ્તાન છોડીને જતા રહો, અમે અમારું ફોડી લેશું.”

ગાંધીજીની આ હાકલે દેશમાં Quit India ની જોરદાર ચળવળ શરૂ કરી દીધી. ગાંધીજીએ બીજી હાકલ કરી, “કરો યા મરો.”

અંગ્રેજોએ ગાંધીજી સહિત આગળ પડતા નેતાઓની ધરપકડ કરી જેલભેગા કરી દીધા, પણ આ ચળવળે અંગ્રેજ સત્તાના પાયા હલાવી દીધેલા.

(૩) આઝાદ હિન્દ ફોજ

૧૯૪૨ ની આસપાસ રાશબિહારી બોઝની આગેવાની નીચે જાપાનમાં “Indian Independence league” નામે એક સંગઠન હિન્દુસ્તાનની આઝાદી માટે સક્રિય હતું. બીજા વિશ્વયુધ્ધમાં જાપાને પકડેલા અંગ્રેજી સેનાના હિન્દુસ્તાની સૈનિકોને ભારતની આઝાદી માટે લડવા માટે તૈયાર કરવામાં એમને સફળતા મળી, અને “Indian National Army” (આઝાદ હિન્દ ફોજ) તૈયાર થઈ.

૧૯૪૧ માં નેતાજી સુભાષ બોઝ ભારતમાંથી છૂપી રીતે નાસી જઈ, જર્મની પહોંચેલા. ત્યાં હીટલરે મદદ કરવાની બહુ તૈયારી ન દર્શાવી, પણ સલાહ આપી કે પેસિફિક એરિયામાં જાપાન સારી ટક્કર આપે છે, તો ત્યાં જઈ સંગઠન કરો. જુન ૧૯૪૩માં સુભાષબાબુ એક સબમરીનમાં ટોકીયો પહોંચ્યા. જાપાનની સરકાર સાથે વાતચીત કરી, એ સિંગાપોર પહોંચ્યા. રાશબિહારીબાબુએ આઝાદહિંદ ફોજનું નેતૃત્વ સુભાષબાબુને સોંપ્યું.

ફોજનો વિસ્તાર કરી, અને એને મજબૂત કરી, “ચલો દિલ્હી” નો નારો આપી, જાપાનીસ ફોજ સાથે હિન્દુસ્તાનની પૂર્વ સીમા સુધી પહોંચી ગયા. માર્ચ ૧૯૪૪ માં એમણે કોહીમામાં તિરંગો ફરકાવ્યો.

અમેરિકાએ એટમબોમ્બ વાપરી જાપાનને શરણાગતિ માટે મજબૂર કરવાથી, આઝાદ હિન્દ સેનાનું પીઠબળ નબળું પડી ગયું, અને આઝાદહિંદ ફોજને પીછેહઠ કરવી પડી. પણ આ બનાવે હિન્દુસ્તાનને સ્વતંત્રતા આપવાના અંગ્રેજોના નિર્ણયમાં મહત્વનો ભાગ ભજવ્યો.

(૪) નૌસેનાનો બળવો

૧૮ મી ફેબ્રુઆરી ૧૯૪૬ ના મુંબઈ સ્થિત HMIS Talwar ના સૈનિકોએ બળવાની શરૂઆત કરી. આની ખબર કરાંચી પહોંચતાં HMIS Hindustan ના સૈનિકો એમાં જોડાઈ ગયા. ૧૯ મી ફેબ્રુઆરી એ નેવીના મથકોમાં રહેલા સૈનિકો પણ બળવામાં જોડાયા. સૈનિકો મુંબઈમાં ટ્રકોમાં બેસી, નેતાજી સુભાષચંદ્ર બોઝના પોસ્ટરો લઈને બળવાની જાણ લોકોને કરવા લાગ્યા.

પછી તો કોચી, વિઝાગાપટ્ટન અને કલકત્તામાં પણ બળવાની આગ ફેલાઈ. જે અધિકારીઓએ બળવાનો વિરોધ કર્યો એમને જહાજમાંથી દરિયામાં ફેંકી દીધા. જહાજમાં રહેલા રેડિયો સેટની મદદથી ઠેર ઠેર બળવો કરી રહેલા સૈનિકો એકબીજાના સંપર્કમાં રહ્યા.

થોડા સમયમાં બંદર ઉપર કામ કરતા અન્ય લોકો પણ આ હલચલમાં સામીલ થયા. જહાજોમાંથી બ્રિટિશ વાવટા ઉતારી લેવામાં આવ્યા. ગોરા અમલદારો ઉપર જીવલેણ હુમલા શરૂ થયા. બળવાખોરો મુંબઈના ફ્લોરા ફાઉન્ટન પાસે એકઠા થઈ જયહિંદના નારા લગાવવા માંડ્યા, અને ગોરા અમલદારોને જયહિંદ બોલવા મજબૂર કર્યા. તરત રોયલ ઈન્ડિયન એરફોર્સના ૧૦૦૦ સૈનિકો આ બળવામાં જોડયા. ગુરખા સૈનિકોએ અમલદારોના હુકમ માનવાની ના પાડી દીધી. ૨૦ મી ફેબ્રુઆરીના ગેટ્વે ઓફ ઈન્ડિયા પાસે ઊભેલા બધા જહાજો ઉપર તિરંગા લહેરાતા હતા.

વડાપ્રધાન એટલી આનાથી ચોંકી ગયા અને ગમે તે ભોગે બળવો દબાવી દેવા જણાવ્યું. બ્રિટીસ કમાન્ડો છૂપી રીતે કરાંચી નજીકના એક બેટમાં ધૂસી જઈ, જમીન ઉપરથી HMIS Hindustan ઉપર તોપમારો શરૂ કર્યો. એ એટલો જોરદાર હતો, કે Hindustan ઉપરના સૈનિકો શરણે આવી ગયા. કરાંચીનો બળવો શમી જતાં, ચોથે દિવસે, વાટાઘાટોને અંતે, પોતાની ઘણી માગણીઓ કબૂલ કરાવી, સૈનિકોએ બળવાની સમાપ્તિ કરી.

બળવો ચાર દિવસમાં શમી ગયો પણ અંગ્રેજો સમજી ગયા કે હવે આ દેશ ઉપર કબજો જમાવી રાખવા ભારતીય સૈનિકો ઉપર વિશ્વાસ રાખી શકાય એમ નથી.

૧૯૫૬ માં એટલી ભારતની મુલાકાતે આવેલા ત્યારે એમણે બંગાલના રીટાયર્ડ ચીફ જસ્ટીસ ચક્રવર્તીની પાસે કબૂલ કરેલું કે નેતાજી સુભાષની આગેવાનીમાં લડેલી આઝાદ હીંદ ફોજ અને નેવીનો બળવો, આ બે બનાવ પણ ૧૯૪૬ ના મારા નિર્ણય માટે કારણભૂત હતા.

(૫) કેબીનેટ મીશન

બીજા વિશ્વયુધ્ધને અંતે બ્રિટનની એટલી સરકારે વિશ્વભરમાં પથરાયલું બ્રિટીશ સામ્રાજ્ય સંકેલી લેવાનો નિર્ણય લઈ લીધો હતો. એમણે એ પણ નક્કી કર્યું હતું કે આ પ્રક્રિયા યોજનાબદ્ધ રીતે કરવી, જેથી અંગ્રેજોને કોઈ નુકશાન ન થાય. નૌસેનાના બળવાએ અંગ્રેજોને ડરાવી દીધેલા. અલગ અલગ નેતાઓ અને અમલદારોના આ વિશે અલગ અલગ મત હતા. હિન્દુસ્તાનના વાઈસરોય લોર્ડ વેવલનો મત હતો કે હિન્દુસ્તાન મોજુદા સ્થિતિમાં જેમ છે તેમ જ મૂકી, અંગ્રેજોએ સહીસલામત હિન્દુસ્તાનમાંથી ચાલ્યા જવું. એનો અર્થ કોમી દંગા અને રાજા-રજવાડાની હકુમતો વગેરે બાબતો અંગે હિન્દુસ્તાનના લોકો ફોડી લેશે.

એટલી સરકાર આ કામ વ્યવસ્થિત રીતે કરવા માગતી હતી. હિન્દુસ્તાનને સ્વતંત્રતા આપવાની પૂર્વ તૈયારી રૂપે ૨૪મી માર્ચ ૧૯૪૬ ના સ્ટેફોર્ડ કીસ્પ અને બીજા બે સભ્યોનું એક પ્રતિનિધી મંડળ દિલ્હી આવ્યું. એમના કાર્યક્ષેત્રમાં બધા પક્ષોના નેતાઓ જોડે વાતચીત કરી અને સર્વમાન્ય યોજના ઘડી કાઢવી, અને સ્વતંત્ર હિન્દુસ્તાનનું બંધારણ ઘડવાની યંત્રણા ઉભી કરવી, આ બે વસ્તુઓ હતી.

ત્રણ અઠવાડિયા સુધી બધા નેતાઓ સાથે વાટાઘાટ કર્યા છતાં, કોઈ સર્વાનુમતિ થઈ ન શકી. આખરે એમણે જાતે જ યોજના ઘડી કાઢી, અને એને કેબીનેટ મીશન પ્લાન નામ આપ્યું. ૧૬મી મે, ૧૯૪૬ ના એમણે એ પ્લાનની જાહેરાત કરી. એ પ્લાન અનુસાર:

- (૧) હિન્દુસ્તાનના ભાગલાની મુસ્લીમલીગની માગણીનો અસ્વીકાર કરાયો.
- (૨) હિન્દુસ્તાનનો એક સંઘિય ઢાંચો બનાવવો, જેમાં રક્ષા, વિદેશ વ્યવહાર અને સંદેશ વ્યવહાર કેન્દ્ર સરકારની સત્તા નીચે આવે.
- (૩) આ ત્રણ વિષય છોડીને બાકીની બધી વાતો રાજ્યોની હસ્તક રહે.

(૪) આ યોજનાના અમલની તૈયારીમાં જે સમય લાગે તે સમય દરમિયાન માત્ર હિન્દુસ્તાનના લોકોનું જ એક પ્રધાનમંડળ રચવું. આ પ્રધાનમંડળના કામકાજમાં હસ્તક્ષેપ કરવાથી વાઇસરોયે બચવું.

(૫) એક બંધારણસભા રચવી, જે સ્વતંત્ર હિન્દુસ્તાન માટે એક પ્રજાતંત્રવાળું બંધારણ તૈયાર કરે. બંધારણ સભામાં રાજ્યોના અને રાજા રજવાડાના પ્રતિનિધીઓ રહેશે, અને દરેક ઘટકની વસ્તીના પ્રમાણમાં તેમના પ્રતિનિધીઓની સંખ્યા રહેશે. આ નિયમ પ્રમાણે અંગ્રેજી હકુમતવાળા પ્રાંતોના ૨૯૩ અને રાજા રજવાડાના ૯૩ સભ્યો રહે.

આ યોજનામાં કેન્દ્રને નબળું રાખવામાં આવ્યું હતું. કેન્દ્ર માત્ર જરૂરી કરવેરા વસુલી. પોતાની હસ્તકના ત્રણ વિભાગો જ સંભાળે, બાકીની બધી બાબતો સંધના રાજ્યો, અને રાજા-રજવાડાની સત્તા નીચે આવે.

બંધારણસભા માટે પ્રદેશોમાંથી પ્રતિનિધીઓની સંખ્યા નક્કી કરવા, બ્રિટીશ હકુમતવાળા પ્રાંતોને એવી રીતે ગોઠવવામાં આવ્યા કે આ યોજનાનો અસ્વીકાર થાય તો પાકીસ્તાનને મળી શકે એવા વિસ્તારોનું એક અલગ ગ્રુપ બનાવવામાં આવ્યું, જેમાં પંજાબ, સિંધ, નોર્થવેસ્ટ ફ્રન્ટીયર અને બલુચીસ્તાનનો સમાવેશ થતો હતો. આસામ અને બંગાલને એક અલગ ગ્રુપમાં રાખવામાં આવ્યા.

પ્લાનની જાહેરાત પછી કોંગ્રેસે માત્ર બંધારણ સભાની રચનાની વાત માની, પણ વચગાળાની કેબિનેટને નકારી, કારણ કે એમાં મુસલમાનોને યોગ્યતા કરતાં વધારે પ્રતિનિધીત્વ અપાયલું હતું. કોંગ્રેસે નબળા કેન્દ્રની વાત પણ નકારી કાઢી. મુસ્લીમ લીગે પહેલા તો પ્લાનને આવકાર આપ્યો, પણ પછી એમને થયું કે બંધારણ સભામાં કોંગ્રેસ બહુમતિમાં રહેશે, અને બધી વસ્તુઓ એમની ઇચ્છા પ્રમાણે જ થશે, એટલે એમણે આખી યોજના નકારી દીધી.

૨૭ મી જુલાઈના મુસ્લીમ લીગે જાહેર કર્યું કે મુસલમાનોને પાકિસ્તાન સિવાયની કોઈપણ યોજના મંજૂર નથી. ૨૯ મી જુલાઈએ, મુસ્લીમલીગે પોતાની માગણી મંજૂર કરાવવા,

૧૬ મી ઓગસ્ટનો દિવસ ડાયરેક્ટ એક્શન દિવસ તરીકે મનાવવાની હાકલ કરી, જેને પરિણામે કલકત્તામાં થયેલા કોમી દંગામાં ૬૦૦૦ થી વધારે માણસો મરણ પામ્યા.

(૬) મુસ્લીમ લીગનું Direct Action Plan

આમ જોવા જઈએ તો અલગ મુસ્લીમ પાકિસ્તાનનું બીજ છેક ૧૯૩૩ ના જાન્યુઆરીમાં, કેંબ્રીજમાં સાડાચાર પાનાના એક વક્તવ્યમાં વવાયેલું. એક રહેમતઅલી નામના હિન્દુસ્તાનના મુસ્લીમ ગ્રેજ્યુએટ વિદ્યાર્થીએ, એક વક્તવ્ય લખેલું. એણે લખેલું કે હિન્દુસ્તાન એક રાષ્ટ્ર છે એ ધારણા સદંતર ખોટી છે. એણે લખેલું કે મુસલમાનો માટે એક અલગ હિસ્સો ઉત્તર-પશ્ચિમના વિસ્તારમાં હોવો જોઈએ. એમાં જ્યાં મુસલમાનોની વધારે વસ્તી છે, એવા પંજાબ, કાશ્મીર, સિંધ, ફંટીયર અને બલુચીસ્તાનનો સમાવેશ થવો જોઈએ. એણે પહેલીવાર પાકિસ્તાન શબ્દનો ઉપયોગ કરેલો.

હિન્દુસ્તાનની મુસ્લીમલીગને એ વિચાર ગમી ગયો, અને ધીરે ધીરે વધારે ને વધારે મુસલમાનો એ માગણીમાં જોડાઈ ગયા. આનું એક કારણ એવું પણ હતું કે કોંગ્રેસમાં ગાંધીજી સિવાય કોઈ નેતા મુસલમાનોને ભાવ આપતા ન હતા. ધીરે ધીરે આ વિચાર એટલો તો બળવાન થઈ ગયો કે હિન્દુ-મુસલમાન દંગા રોજીંદી વાત થઈ ગઈ.

આખરે પોતાની અલગ પાકિસ્તાનની માગણીના સમર્થનમાં, ૧૬મી ઓગસ્ટ ૧૯૪૬ના, કલકત્તામાં મુસલમાનોએ Direct Action Day જાહેર કરી દંગા ભડકાવ્યા. લાકડીઓ, લોખંડના સળીયા, પાવડા, અને જે હથિયાર હાથમાં આવ્યા તે લઈ, હિન્દુ લોકો ઉપર ટુટી પડ્યા. મૃતદેહોને ગટરમાં ફેંકી દીધા. હિન્દુઓની દુકાનોને આગ લગાડી દીધી.

હિન્દુ બહુમતિવાળા વિસ્તારોમાં ખબર ફેલાતાં, હિન્દુઓએ મુસલમાનો ઉપર વળતો હુમલો કર્યો. અનેક મુસલમાનોને મોતને ઘાટ ઉતારી દીધા. કલકત્તાએ આવા કોમી તોફાનો અગાઉ ક્યારે પણ જોયા ન હતા. આ દંગામાં આસરે ૬૦૦૦ માણસોનું મોત થયું હતું અને બીજા હજારો ધવાયા હતા.

આ તોફાનોએ હિન્દુસ્તાનના ભવિષ્યની દિશા ફેરવી દીધી. વધારે ને વધારે લોકો ભાગલાની તરફેણ કરવા લાગ્યા. અંગ્રેજોએ પણ આ બનાવની ગંભીર નોંધ લીધી અને સ્વતંત્રતા માટેની યોજનમાં ભાગલાને એક પર્યાય તરીકે સામીલ કર્યો.

(૭) માઉન્ટબેટન છેલ્લા વાઈસરોય કેમ બન્યા?

આ અગાઉના પ્રકરણોમાં વર્ણવેલા બનાવો અને હિન્દુ-મુસલમાનો વચ્ચે આંતરવિગ્રહ જેવી પરિસ્થિતિ ધ્યાનમાં લઈ, બ્રિટીશ સરકારે ૧૯૪૬ માં જ નક્કી કરી દીધેલું કે હવે હિન્દુસ્તાનને સ્વતંત્રતા આપી દેવી, પણ એ એવી રીતે કરવા માંગતી હતી કે અંગ્રેજોને ઓછામાં ઓછી હાની થાય, ભવિષ્યમાં સ્વતંત્ર હિન્દુસ્તાન સાથે સારા સંબંધ બની રહે, ઇતિહાસમાં એનું નામ બદનામ ન થાય, અને દુનિયાના અન્ય દેશોમાં એમની ટીકા ન થાય. એટલા માટે એ છૂપી રીતે હિન્દુસ્તાનના રાજકીય આગેવાનો સાથે વાટાઘાટો કરતી હતી.

અહીં એક પ્રસંગનો ઉલ્લેખ જરૂરી છે. નહેરૂ માર્ચ ૧૯૪૬ માં સિંગાપોરની મુલાકાતે ગયેલા. એ જ સમયે સંયુક્ત કમાન્ડના વડા તરીકે માઉન્ટબેટન પણ સિંગાપોરમાં હતા. સંજોગોવશ બન્નેની મુલાકાત થઈ, અને બન્નેને એકબીજાનો સ્વભાવ માફક આવ્યો. પોતાના સલાહકારોને અવગણી માઉન્ટબેટન ખુલ્લી કારમાં નહેરૂ સાથે સિંગાપોરમાં ફર્યા. સલાહકારોએ કહ્યું, “તમે આ રીતે નહેરૂનો મોભો વધારો છો.” માઉન્ટ બેટને કહ્યું, “આ રીતે હકીકતમાં મારો મોભો વધે છે.” આમ નહેરૂ અને માઉન્ટબેટન આઝાદી પહેલા જ સારા મિત્રો થઈ ગયેલા.

એટલી કેવી રીતે હિન્દુસ્તાનને સ્વતંત્રતા આપવી એની તૈયારી કરતા હતા ત્યારે નહેરૂના ખાસ વિશ્વાસુ કૃષ્ણ મેનન લંડનમાં હતા. એમણે વડાપ્રધાન એટલીના વિશ્વાસુ, અને નહેરૂના મિત્ર સર કીપ્સને કહ્યું કે જ્યાં સુધી લોર્ડ વેવલ હિન્દુસ્તાનના ગવર્નર જનરલ છે, ત્યાં સુધી કોંગ્રેસ અને અંગ્રેજો કોઈ સુખદ નિર્ણય ઉપર આવી શકે એમ નથી. કીપ્સે પુછ્યું, “તમે કોનું નામ સૂચવો છો?” મેનને માઉન્ટ બેટનનું નામ આપ્યું.

આ વાતની જો મુસ્લીમ લીગને ખબર પડે તો વળી મુશ્કેલી ઊભી થાય, એટલે કીપ્સ અને મેનને નક્કી કર્યું કે આ વાત ખાનગી રાખવી. આ વાત છેક ૧૯૭૩ના ફેબ્રુઆરીમાં કૃષ્ણ મેનને માઉન્ટબેટનના બાયોગ્રાફરને કરી, એટલે બહાર આવી.

માઉન્ટબેટનની તરફેણમાં એટલી પાસે બીજીપણ અનેક બાબતો હતી. માઉન્ટબેટન રાજકુટુંબના સભ્ય હતા, ૪૬-૪૭ વર્ષના યુવાન હતા. માઉન્ટબેટન બિજા વિશ્વયુદ્ધ દરમિયાન દક્ષિણ-પૂર્વ એશિયાની સંયુક્ત સેનાના સર્વોચ્ચ કમાન્ડર હતા. એમને એ વિસ્તારના દેશોમાં ચાલતી સ્વતંત્રતા માટેની ચળવળોની સારી માહિતિ હતી. એમણે ચીનના હો ચી મિન્હના સમર્થકોનો સંપર્ક કરેલો, ઇન્ડોનેશિયામાં સુકર્ણો અને બ્રહ્મદેશમાં અંગ શાન સુચીનો પણ અભ્યાસ કરેલો. મલાયા અને સિંગાપોરના મજદૂર યુનિયનો વિષે પણ એ માહિતીગાર હતા. દક્ષિણ-પૂર્વના કમાન્ડર તરીકે લોર્ડ વેવલને મળવા ઘણીવાર દિલ્હી આવેલા, એટલે હિન્દુસ્તાનના ઘણાં નેતાઓથી એ પરિચિત હતા, જવાહરલાલ નહેરૂ સાથે એમને સારું બનતું.

૧લી જાન્યુઆરી ૧૯૪૭ના એટલીએ માઉન્ટબેટનને ૧૦ ડાઉનીંગ સ્ટ્રીટ બોલાવીને વાઈસરોયનું પદ સ્વીકારવાનું કહ્યું. માઉન્ટબેટન પોતે આ જવાબદારી લેવા રાજી ન હતા. એમણે એટલી ના પાડશે સમજી એમની પાસે કેટલીક શરતો મૂકી. એટલીએ એ બધી શરતો સ્વીકારી લીધી. એટલીએ કહ્યું કે આપણને હિન્દુસ્તાનમાંથી એ લોકો હાંકી કાઢે એ પહેલાં આપણે જ માનભેર નીકળી જઈએ, અને એ કામ તમારે જલ્દીમાં જલ્દી કરવાનું છે.

આ જવાબદારીથી બચવાના આખરી પ્રયાસ તરીકે એ એમના કઝીન કીંગ જ્યોર્જ-૬ ને બકીંગહામ પેલેસમાં મળ્યા, અને સલાહ આપી કે રાજા તરીકે તમે મારી નિમણૂકને મંજૂરી ન આપો. કીંગ જ્યોર્જે ઉલટું એટલીનો પક્ષ લઈને કહ્યું, કે રાજકુટુંબના સભ્ય તરીકે આ કામ તમારે જ કરવાનું છે.

આખરે માઉન્ટબેટને આ જવાબદારીનો સ્વીકાર કર્યો

(૮) માઉન્ટબેટનને આપેલી સનદ

કહેવાય છે માત્ર બે પાનામાં, માઉન્ટબેટનને હિન્દુસ્તાનના વાઇસરોય તરીકે કરવાના કામો, એની રીત, વાઇસરોયની સત્તા અને સમયસીમા આપવામાં આવેલા. એમ પણ કહેવાય છે કે આ બે પાના માઉન્ટબેટનને તૈયાર કરેલા, એટલીએ તો માત્ર એના ઉપર સહી જ કરી હતી. ભૂતકાળમાં કોઈપણ વાઇસરોયને આટલી સત્તા આપવામાં આવી નહોતી. અગાઉના વાઇસરોયને હિન્દુસ્તાનની રજે રજ માહિતિ વડાપ્રધાનને આપવી પડતી, અને એમના તરફથી આવેલી પ્રત્યેક સૂચનાનું પાલન કરવું પડતું. માઉન્ટબેટનને એમને યોગ્ય લાગે એટલી જ માહિતિ મોકલવાની શરત મૂકેલી, અને પરિસ્થિતિ પ્રમાણે જાતે જ નિર્ણય લેવાનો હક્ક પોતાની પાસે રાખ્યો હતો.

માત્ર એક જ વાત એમણે માની હતી કે ૩૦ જુન ૧૯૪૮ સુધીમાં હિન્દુસ્તાનને કોમનવેલ્થના સભ્ય રાખીને સ્વતંત્રતા આપી દેવાની હતી. પાકીસ્તાનની માગણી વિશે, એમણે અખંડ હિન્દુસ્તાન, હિન્દુસ્તાન અને પાકિસ્તાનનું ફેડરેશન કે હિન્દુસ્તાન અને પાકીસ્તાનના બે સ્વતંત્ર રાષ્ટ્ર, આ ત્રણે શક્યતાઓ તપાસવાની હતી; અને આ કામ એમણે છ મહિનામાં કરવાનું હતું.

માઉન્ટબેટનની નિમણૂક માટે વિરોધ પક્ષના નેતા ચર્ચિલની સમ્મતિ જરૂર હતી, કારણ કે હાઉસ ઓફ લોર્ડસમાં ચર્ચિલના પક્ષની બહુમતી હતી. એટલીને ચિંતા હતી કે ચર્ચિલ આ નિમણૂકને મંજૂરી આપશે કે નહિં. એટલીએ આ કામ પણ માઉન્ટબેટનને સોંપ્યું. યુધ્ધ દરમિયાનની કામગીરીથી ચર્ચિલને માઉન્ટબેટન ગમતા, અને માઉન્ટબેટન રાજધરાણામાંથી હતા, એટલે ચર્ચિલે પણ બહુ આનાકાની કર્યા વગર એમની નિમણૂકને મંજૂરી આપી દીધી.

(૯) Operation Madhouse

માઉન્ટબેટન દિલ્હી આવી પહોંચ્યા, અને વાઈસરોય લોર્ડ વેવલને મળ્યા ત્યારે વેવલે એમને એક કવર સોંપ્યું. એની ઉપર લખેલું હતું, Operation Madhouse. એમાં એમણે અંગ્રેજોએ ભારત કેવી રીતે છોડવું, એ અંગે પોતાના વિચાર જણાવેલા. વેવલના વિચાર પ્રમાણે વારા ફરતી એક એક પ્રાંતમાંથી પહેલા સ્ત્રીઓ અને બાળકોને રવાના કરવા, પછી બ્રિટીશ નાગરીકોને રવાના કરવા અને છેલ્લે સૈનિકો અને અફસરો નીકળી જાય, પછી હિન્દુસ્તાનનું જે થવાનું હોય તે થાય. એમણે કહ્યું, સમગ્ર પરિસ્થિતિ જોતાં મને તો આનાથી સારો ઉપાય સુઝતો નથી. વેવલે માઉન્ટબેટનને કહ્યું, “હું દિલગીર છું, આનાથી વધારે સારી સલાહ હું તમને અપી શકું એમ નથી.”

આના ઉપરથી આપણે સમજી શકીએ કે કોમી પરિસ્થિતિ કેટલી વણસેલી હતી, જેમાં અંગ્રેજો પોતે સલામત કઈ રીતે દેશ છોડી શકશે એની જ એમને ચિંતા હતી.

માઉન્ટબેટનને પણ હિન્દુસ્તાનની પ્રવર્તમાન પરિસ્થિતિનો પાકો અંદાજ થોડા દિવસમાં જ મળી ગયો. એમણે એક મોટા પોલિસ અમલદારને બોલાવીને પૂછ્યું, “શું તમે હિન્દુસ્તાનમાં કાયદો અને વ્યવસ્થા જાળવી રાખી શકો એમ છો?” અફસરે કહ્યું, “ના સર.” પછી એમણે સર્વોચ્ચ સેનાપતિને બોલાવીને એ જ સવાલ પુછ્યો, એમણે પણ ના પાડી. માઉન્ટબેટનના એક ખાસ સલાહકારે પરિસ્થિતિનું વર્ણન કરતાં કહ્યું, “આપણે મધદરિયે એક એવી બોટમાં છીએ કે જેમાં આગ લાગી છે, બોટના એક હોલમાં દારૂગોળો છે. આગ એ હોલ સુધી પહોંચે એ પહેલા આપણે બચવાનો કોઈ ઉપાય કરવાનો છે.”

સમગ્ર પરિસ્થિતિ જોઈ, માઉન્ટબેટને યોજના બનાવી લીધી, અને એ યોજનાનો અમલ શક્ય એટલી ઝડપથી કરવાનું મન બનાવી લીધું. એમણે એની જાણ વડાપ્રધાન એટલીને કરી દીધી

(૧૦) માઉન્ટબેટન અને હિન્દુસ્તાનના નેતાઓ

માઉન્ટબેટને ૨૪મી માર્ચ, ૧૯૪૭ ના વાઈસરોય તરીકે સોગંદ લીધા. સોગંદવિધી પતી એટલે ૩૧ તોપોની સલામી આપવામાં આવી. ૩૧મી તોપનો અવાજ સંભળાયો કે તરત માઉન્ટબેટન શિરસ્તો તોડી, માઈક્રોફોન પાસે જઈને બોલ્યા, “મને માફ કરવાનું કામ કેટલું અઘરું છે એનો પૂરેપૂરો અહેસાસ છે. મને તમારી સૌથી વધારે સદ્ભાવનાની જરૂર પડશે, અને હું હિન્દુસ્તાન પાસેથી સદ્ભાવનાની આશા રાખું છું.”

કાર્યભાર સંભાળીને માઉન્ટબેટલે બે દિશામાં કાર્યનો આરંભ કર્યો. હિન્દુસ્તાનના નેતાઓ સાથે અલગ અલગ ચર્ચા અને અંગ્રેજોના સીધા કબ્જાવાળા ૧૧ પ્રાંતોના ગવર્નરો સાથે ગ્રુપમાં ચર્ચાના દોર શરૂ થયા.

વાર્તાલાપનો દોર શરૂ કરવા માઉન્ટબેટને એક એક નેતાને ચર્ચા માટે બોલાવવાનું શરૂ કર્યું. ગાંધીજી બિહારમાં હતા. માઉન્ટબેટને એમને લેવા ખાસ વિમાન મોકલવાની ઓફર કરી. ગાંધીજીએ ના પાડી, એમણે કહ્યું હું રેલના ત્રીજાવર્ગના ડબ્બામાં આવીશ. એમના માટે ખાસ ટ્રેન દોડાવામાં આવી, સલામતી માટે આગળ એક પાયલેટ એજન્ટને મોકલવામાં આવ્યું. વાઈસરોયના નિવાસ્થાને પહોંચી, ગાંધીજીએ પાંચ રૂપિયા બાર આના વાઈસરોયના હાથમાં મૂક્યા, આ લ્યો માફ કરવાનું બિહારથી દિલ્હી સુધીનું મુકરર ભાડું. આ ખાસ ટ્રેન દોડાવવાનો રેલવેને હજારો રૂપિયાનો ખર્ચ આવેલો. ગાંધીજીની આવી ખુબીઓની માઉન્ટબેટનને જાણ હતી, એમણે એ પૈસા લઈ સરકારી તિજોરીમાં જમા કરાવી દીધા.

ગાંધીજીની આ મુલાકાત દરમિયાન બીજા એક પ્રસંગનો પણ ઉલ્લેખ કરી લઉં. એકાદ કલાકની ચર્ચા પછી, થોડો વિશ્રામ લેવા બધા બહાર મોગલ ગાર્ડનમાં લટાર મારવા ગયા. પાછા જ્યારે ચર્ચા આગળ ચલાવવા અંદર જતા હતા, ત્યારે ગાંધીજીએ પોતાની મનુ અને આભા ગાંધીના ખભે હાથ મુકવાની આદત પ્રમાણે, સ્વભાવિક રીતે જ એડવિના માઉન્ટબેટનને ખભે હાથ મુકી ચાલીને અંદર ગયા. જે માણસ અંગ્રેજો સામે

જીવનભર લડ્યો, એને અંગ્રેજોનો આટલી સહજીકતાથી સ્વીકાર કરતો જોઈ માઉન્ટબેટન દંપતી છક થઈ ગયું.

ગાંધીજીએ ભાગલાનો સખત વિરોધ કર્યો, અને કહ્યું કે જીણા ન માને તો સંપૂર્ણ સત્તા મુસ્લીમલીગને સોંપી દો. ભલે મુસલમાનો હિન્દુસ્તાનનો કારભાર સંભાળે, પણ ભાગલા મંજૂર નથી. જવાબમાં માઉન્ટબેટને કહ્યું કે પહેલા તમે તમારા કોંગ્રેસના અન્ય સાથીઓ પાસેથી તમારી આ ઓફરની મંજૂરી લઈ આવો, પછી જ હું આ બાબત ઉપર વિચાર કરી શકું.

નહેરૂ સાથેની વાતચીતમાં બન્ને વચ્ચે અનેક બાબતોમાં સંમતિ હતી. નહેરૂ જો જીણા ન માને તો ભાગલાનો સ્વીકારને એક પર્યાય માનવા તૈયાર હતા. નહેરૂ જ્યારે મીટીંગને અંતે જતા હતા, ત્યારે માઉન્ટબેટન એમને દરવાજા સુધી મૂકવા આવ્યા, અને નહેરૂને કહ્યું, “તમે મને બ્રિટીશ રાજને સમેટી લેવા આવેલા છેલ્લા વાઈસરોય ન માનતા, પણ નવા હિન્દુસ્તાનને માર્ગદર્શન આપનારી પ્રથમ વ્યક્તિ માનજો.” નહેરૂએ હસીને કહ્યું, “હવે મને ખબર પડી કે લોકો શા માટે કહે છે કે તમારું સંમોહક વ્યક્તિત્વ ખતરનાક છે?”

વલ્લભભાઈ સાથે વાતચીત પહેલા એક બનાવને લીધે માઉન્ટબેટન વધારે સાવધાન હતા. આઝાદી પહેલાની આંતરિક સરકારમાં વલ્લભભાઈ ગૃહપ્રધાન, અને માહિતી અને સૂચના ખાતાના પ્રધાન હતા. એમણે એક મીટીંગની મિનીટ, જે વાઈસરોયની મંજૂરી માટે મોકલેલી એમાં વાઈસરોયને ન ગમે એવો ઉલ્લેખ હતો. એમણે વલ્લભભાઈને બોલાવીને કહ્યું, “આ નોટ પાછી ખેંચી લો.” વલ્લભભાઈએ મક્કમતાથી એમ કરવા ના પાડી. માઉન્ટબેટન સમજી ગયા કે આ માણસ સાથે નિપટાવવું મુશ્કેલ છે, એટલે હમણાથી એકબીજાને સમજી લેવું જરૂરી છે. એમણે કહ્યું, “ભલે, જુવો હવે હું શું કરું છું ! હું મારો વિમાન તૈયાર કરવા કહું છું.” વલ્લભભાઈએ પુછ્યું, “શા માટે?” માઉન્ટબેટને કહ્યું, “મૂળે મને આ કામ સ્વીકારવું ગમતું ન હતું. તમે મને આમાંથી મુક્ત કરવા મદદગાર થઈ રહ્યા છો. મારે તમારો આભાર માનવો જોઈએ.”

સરદારે કહ્યું, “તમે ખરેખર એમ કરવા માગો છો.” માઉન્ટબેટને કહ્યું, “તમે શું ધારો છો? તમારો જેવો માણસ મને ડરાવે, અને હું ડરી જાઉં? તમે આ નોટ પાછી લો, નહિં તો હું તમારા વડાપ્રધાન નહેરૂ, અને જીણાને હું શા માટે જાઉં છું એ જણાવીને નીકળી જઈશ.” વલ્લભભાઈ કહ્યું, “મને લાગે છે કે તમે કહો છો તે કરો એવા લાગો છો.” વલ્લભભાઈએ એ નોટ પાછી લઈને ત્યાંની ત્યાં જ ફાડી નાખી. બન્ને એકબીજાને સારી રીતે સમજી ગયા કે એકબીજાની મર્યાદા સંભાળવી પડશે. સરદાર પણ ભાગલા માટે તૈયાર હતા.

ઝીણા સાથે વાટાઘાટ કરવી માઉન્ટબેટને સૌથી વધારે અઘરી લાગતી. એ અલગ પાકીસ્તાન સિવાય બીજો કોઈ પર્યાય સ્વીકારવા તૈયાર જ ન હતા. એમણે તો એવી પણ માગણી કરેલી કે આર્થિક રીતે પાકીસ્તાન ટકી શકે એટલે આખું પંજાબ અને આખું બંગાળ પાકીસ્તાનને આપવું. એમની એક દલીલ એવી હતી કે હિન્દુ અને મુસલમાન બે અલગ પ્રજાઓ છે. અમે જેનું માંસ ખાઈએ છીએ, એને એ લોકો પોતાની માતા સમજે છે.

આ વાટાઘાડોનો દોર કેવી રીતે આગળ ચાલ્યો એ હવે પછીના લેખમાં જણાવીશ.

(૧૧) ભાગલાનો સ્વીકાર

માઉન્ટબેટન ભાગલાની વિરૂધ્ધ હતા, કારણ કે એ માનતા, કે સેંકડો ટુકડામાં વેરાયલા હિન્દુસ્તાનને ૧૫૦ વરસ સુધી લડી અંગ્રેજોએ એક રાષ્ટ્ર બનાવ્યું. ૭૫ % સીધા એમના કબજા હેઠળ અને ૨૫ % રજવાડા એમની હકુમતની આણ નીચે. આ ૧૫૦ વરસના ઇતિહાસને એક નિર્ણયથી તોડી નાખવો?

થોડા સમયના અભ્યાસ, અને પ્રાંતિય ગવર્નરો સાથે ચર્ચાને અંતે એમને પણ ખાત્રી થઈ ગઈ કે ભાગલા ન કરવામાં અને ભાગલા કરવામાં, બન્નેમાં કોમી દંગલનો ભય સરખો જ છે. ભાગલાની જાહેરાત પહેલા એ પંજાબમાં અને બલુચીસ્તાનમાં જાતે જઈ વાતાવરણનો અભ્યાસ કરી આવેલા. એમને પણ ભાગલા એ જ ઉપાય વધારે શક્ય લાગ્યો.

ગાંધીજી ભાગલાની વિરૂધ્ધ હતા, કારણ કે છેલ્લા પાંચ છ વરસમાં એમણે નજરો નજર જોએલું, કે કોમી દંગામાં કેટલી જાનમાલની હાની થાય છે. ભાગલા જાહેર થતાં આ આગ એટલી ભડકી ઊઠશે કે ઇતિહાસમાં એનો જોટો નહિં જડે. છૂટા પડ્યા પછી બે કોમો વચ્ચે વેર એટલું વધશે કે પડોસી તરીકે પણ શાંતિથી રહી નહિં શકે.

એટલીએ બ્રિટિશ પાર્લામેન્ટમાં હિન્દુસ્તાનને સ્વતંત્રતા આપવાની જાહેરાત કરી પછી કોંગ્રેસમાં ગાંધીજી સાથે સલાહ કરવાનું ઘટવા લાગ્યું હતું. અન્ય નેતાઓ આપસમાં સલાહ કરી નિર્ણયો લેતા અને ગાંધીજીને જાણ કરતા. ગાંધીજી પણ બંગાલના નોઆખલીમાં કોમી દંગા સુલજાવામાં કાર્યરત હતા, એટલે કે દિલ્હીથી ખૂબ દૂર હતા.

નહેરૂનું મન બન્ને બાજુ વહેંચાયલું હતું. માઉન્ટબેટન સાથેની ચર્ચામાં એવું લાગતું કે ભાગલાનો કોઈ પર્યાય નથી, માટે એનો સ્વીકાર કરવો જોઈએ, પણ ગાંધીજીને દુખ પહોંચાડવા એમનું મન તૈયાર ન હતું. પણ જ્યારે માઉન્ટબેટન ભાગલા માટે તૈયાર થઈ ગયા ત્યારે નહેરૂ પણ એમના પક્ષમાં ભળી ગયા.

સરદાર શરૂઆતથી જ માનતા કે ભલે ભાગલા પાડી અંગ્રેજો જતા રહે. થોડા વખતમાં જ પાકીસ્તાન વિનંતી કરશે કે અમને પાછા લઈ લો. આમ પણ ઝીણા જેવા માણસ હિન્દુસ્તાનમાંથી ટળે એમાં જ હિન્દુસ્તાનનું ભલું છે.

ઝીણાના સાથીઓ ભાગલા બાબતમાં દ્વિધામાં હતા, પણ મુસ્લીમલીગમાં ઝીણાની એવી ધાક હતી કે એની વિરુદ્ધ કોઈ એક શબ્દ પણ ઉચ્ચારી ન શકે. ઝીણાને પોતાને ભાગલા સિવાય કંઈ મંજૂર ન હતું.

આખરે નહેરૂ અને સરદાર જ્યારે ભાગલાની તરફેણ કરવા લાગ્યા તો બાકીના કોંગ્રેસી નેતાઓ પણ એ મતના થઈ ગયા. માઉન્ટબેટને ગાંધીજીને પણ સમજાવી લીધા. આખરે ૧ લી મે, ૧૯૪૭ ના નહેરૂને સત્તા આપવામાં આવી કે એ વાઇસરોયને જણાવે, કે બંગાલ અને પંજાબના ભાગલા સાથે હિન્દુસ્તાન અને પાકિસ્તાનના બે દેશ બનાવવાની બાબતમાં કોંગ્રેસની સંમતિ છે.

માઉન્ટબેટને નહેરૂ, સરદાર, જીણા અને લીયાકતઅલી, ચારે નેતાઓને દેખાડ્યા વગર એમણે પોતે તૈયાર કરેલો પ્લાન, ૨ જુ મે, ૧૯૪૭ ના એક ખાસ વિમાન દ્વારા પોતાના પ્રતિનિધી સાથે લંડનમાં એટલીને ભાગલાની યોજનાની વિગત આપવા મોકલી દીધો. એ રીપોર્ટમાં માઉન્ટબેટને લખ્યું હતું, “ભાગલા એક ગાંડપણ છે, અને મને કદીએ કોઈ આવું કામ કરવા સમ્મત ન કરી શકે, સિવાય કે આવું ઝનુની ગાંડપણ. મારા માટે બીજો કોઈ માર્ગ ખુલ્લો ન હતો. આ ગાંડા નિર્ણયની જવાબદારી દુનિયા સમક્ષ હિન્દુસ્તાનના લોકોએ જ લેવી પડશે, કારણ કે એક દિવસ આ નિર્ણય લેવા બદલ તેઓ પસ્તાશે.”

થોડા દિવસ પછી માઉન્ટબેટન આરામ કરવા સિમલા ગયા, ત્યારે એમણે નહેરૂને અને કૃષ્ણ મેનને સિમલા આવવા આમંત્રણ આપેલું. એમને વિચાર આવ્યો કે ખાનગીમાં હું નહેરૂને એ પ્લાન દેખાડી, એની મંજૂરી લઈ લઉં. હંમેશ મુજબ એમના સલાહકારોએ ના પાડી, છતાં એમણે નહેરૂને પ્લાન વાંચવા માટે આપ્યો.

પ્લાનમાં કેટલીક એવી વિગત હતી જે વાંચીને નહેરૂ ખૂબ ગુસ્સે થઈ ગયા, અને કૃષ્ણમેનને સુધારા લખી માઉન્ટબેટનને જણાવવાનું કહ્યું. માઉન્ટબેટનને પણ પોતાની ભુલ સમજાઈ. એમણે તરત જ પોતાના સેક્રેટરી વી. પી. મેનનને નવો ડ્રાફ્ટ બનાવવાનું કહ્યું. થોડા દિવસ પછી જાતે લંડન જઈ નવો પ્લાન એટલી અને ચર્ચીલ પાસેથી મંજૂર કરાવી આવ્યા.

માઉન્ટબેટન વાઈસરોય તરીકે ભારત આવ્યા તેથી થોડા દિવસ પહેલા જ ડોક્ટરોએ જીણાને જણાવી દીધું હતું કે તમારું ટી.બી. હવે અંતિમ દોરમાં છે, અને તમારી પાસે બહુ ઓછો સમય છે. કોઈ ગફલતને કારણે એ સમયના જાસુસી ખાતાએ આ બાતમી માઉન્ટબેટનને આપી ન હતી.

જીણાનું ૧૧ મી સપ્ટેમ્બર, ૧૯૪૮ ના મૃત્યુ થયું. આ બિમારીની માહિતી માઉન્ટ બેટન, નહેરૂ કે સરદાર પાસે હોત તો કદાચ એ એક ગુપ્ત સમજોતા દ્વારા, થોડો સમય રાહ જોઈ ભારતના ભાગલા ટાળી શક્યા હોત.

(૧૨) અંતિમ નિર્ણય

૨ જુન ૧૯૪૭ ના માઉન્ટબેટને સૌથી અગત્યની મીટીંગ બોલાવી. કોંગ્રેસ તરફથી નહેરુ, સરદાર અને કૃપલાણી, મુસ્લીમલીગ તરફથી જુણા, લીયાકતઅલીખાન અને રબ નિસ્તાર, અને શીખોના પ્રતિનિધી તરીકે બલદેવસિંગ હાજર હતા. આ મીટીંગમાં માઉન્ટબેટને લંડનથી જાતે મંજૂર કરાવી લઈ આવેલો પ્રસ્તાવ રજૂ કર્યો.

માઉન્ટબેટને સૌથી પહેલા જુણાને આખરીવાર પ્રશ્ન પુછ્યો કે અખંડ હિન્દુસ્તાનમાં રહેવું છે કે ભાગલા જોઈએ છે? જુણાએ અખંડ હિન્દુસ્તાનનો પ્રસ્તાવ નકારી કાઢ્યો. પછી માઉન્ટબેટને સ્વતંત્ર હિન્દુસ્તાન અને પાકિસ્તાન કોમનવેલ્થમાં રહે તો કઈ રીતે તેમના ફાયદામાં છે એની સમજ આપી, બધાની સંમતિ લઈ લીધી.

ભાગલાનો પ્રસ્તાવ અને કોમનવેલ્થમાં રહેવાના પ્રસ્તાવમાં બધાની સહમતિ થતાં, માઉન્ટબેટને કહ્યું, “તો પછી નહેરુ, જુણા અને બલદેવસિંગ, ઓલ ઈન્ડિયા રેડિયો ઉપરથી તેમણે આ પ્રસ્તાવો સ્વીકાર્યા છે એની જાહેરાત કરે. ત્યારબાદ લંડનથી એટલી આ પ્રસ્તાવને અનુમોદન આપતી જાહેરાત કરશે. આજે મધરાત પહેલા મને તમારો આખરી જવાબ મળી જવો જોઈએ”

માઉન્ટબેટન જાણતા હતા કે નહેરુ, સરદાર અને કૃપલાણીની મંજૂરી છતાં, ગાંધીજી જો વિરોધ કરશે તો આખી યોજન પડી ભાંગશે, કારણ કે ગાંધીજીની એક જ હાકલ પ્રજાને રોડ ઉપર લાવવાની શક્તિ ધરાવતી હતી. નેતાઓ ઉપરની ગાંધીજીની પકડ ઢીલી પડી હતી, પણ પ્રજા ઉપર હજી એવીને એવી જ હતી. જુણાને લીધે અખંડ હિન્દુસ્તાન અશક્ય હતું તેમ ગાંધીને લીધે ભાગલા અશક્ય હતા.

૨ જુ જૂને જ, નેતાઓની વિદાયની ૯૦ મીનીટ બાદ માઉન્ટબેટને ગાંધીજીને વાતચીત માટે બોલાવેલા. ગાંધીજી એમને મળવા ગયા પણ લખીને જણાવ્યું કે આજે સોમવાર હોવાથી મારું મૌન છે, એટલે આજે હું ચર્ચા કરી શકું એમ નથી. અને ગાંધીજી ઊઠીને ચાલ્યા ગયા

સાંજ પહેલા કોંગ્રેસે અને શીખોના પ્રતિનિધીએ હા માં જવાબ આપી દીધો, પણ જીણા સ્પષ્ટ જવાબ આપવામાં ગલ્લાતલ્લા કરતા હતા. માઉન્ટબેટને કડક શબ્દોમાં જીણાને કહી દીધું, કે પાકીસ્તાન મેળવવાનો આ મોકો જતો રહેશે તો ફરી કદી બીજો મોકો મળશે નહિં. તમને શબ્દો ન મળતા હોય તો મારા સવાલના જવાબમાં માથું હલાવી હા પાડજો.

૩ જી જૂને વાઈસરોયની મીટીંગમાં બધાની આખરી મંજૂરી રેકૉર્ડ કરવામાં આવી. સાંજે ૭ વાગે ઓલ ઇન્ડિયા રેડીયો ઉપરથી નક્કી થયા મુજબ માઉન્ટબેટન અને નેતાઓએ જાહેરાત કરી.

૪ થી જૂને માઉન્ટબેટને એક અરજંટ સંદેશ મળ્યો કે ગાંધીજી સાંજે ૭ વાગે પ્રાર્થના સભામાં ભાગલાનો વિરોધ કરવાના છે અને કોંગ્રેસથી અલગ થઈ જવાના છે. માઉન્ટબેટને તરત પોતાના ખાસ માણસને મોકલી, ગાંધીજીને મળવા બોલાવ્યા. ગાંધીજી ૬ વાગે આવ્યા. માઉન્ટબેટને એમને શાંતિથી સમગ્ર પરિસ્થિતિ સમજાવી, અને ભાગલાનો વિરોધ ન કરવા વિનંતી કરી. માઉન્ટબેટનની સમજાવટ ચાલતી હતી ત્યારે વચમાં જ ગાંધીજી ઊભા થઈ ગયા, “મારો પ્રાર્થના સભાનો સમય થઈ ગયો છે.” કહીને ચાલવા લાગ્યા.

થોડીવારમાં માઉન્ટબેટનને સમાચાર મળ્યા કે ગાંધીજીએ પ્રાર્થના સભામાં કહ્યું, “ભાગલા માટે આપણે વાઈસરોયને દોષ આપી શકીએ એમ નથી. આપણે જ જે થયું છે, એ શા માટે થયું છે તેનું આત્મનિરીક્ષણ કરવાની જરૂર છે.”

માઉન્ટબેટને નિરાંતનો શ્વાસ લીધો.

(૧૩) ૧૫ મી ઓગસ્ટ શા માટે?

હિન્દુસ્તાનને સ્વતંત્રતા આપવાની અને અલગ પાકિસ્તાન રચવાની વાતો ઉપર નિર્ણયો લેવાઈ ગયા પછી માઉન્ટબેટને એક પ્રેસ કોનફરન્સ બોલાવી. હિન્દુસ્તાનમાં વાઇસરોયે બોલાવેલી પ્રેસ કોનફરન્સનો આ માત્ર બીજો જ અવસર હતો.

સભાના લગભગ અંતમાં એક પત્રકારે પુછ્યું, “બધું નક્કી થઈ ગયું છે, તો કયા દિવસે સ્વતંત્રતા આપવી એ પણ નક્કી થઈ ગયું હશે?” જવાબમાં વાઇસરોયે હા પાડી. પત્રકારે પુછ્યું, “શું તમે અમને તારીખ જણાવી શકો?”

હવે માઉન્ટબેટન મુંજાયા. આ બાબતમાં એમણે લંડન સાથે કે હિન્દુસ્તાન નેતાઓ સાથે વાતચીત કરી ન હતી. એમની પાસે જૂન ૧૯૪૮ સુધીનો સમય હતો, પણ એમની ઈચ્છા આ કામ જેમ બને તેમ જલ્દી પતાવી, લંડન ચાલ્યા જવાનો હતો. બીજું પણ કારણ એમના મનમાં હતું કે વધારે સમયગાળો હોય તો નેતાઓને વાંધાવચકા કાઢવાનો સમય મળી જાય.

માઉન્ટબેટને તરત વિચારી લીધું કે ૧૫ મી ઓગસ્ટ ૧૯૪૫ ના જાપાને હાર સ્વીકારી, શરણાગતિ સ્વીકારી હતી. દક્ષિણ-પૂર્વના સંયુક્ત સેનાના વડા તરીકે એમણે આ વિધી પતાવ્યો હતો. આ યાદગાર દિવસને વધારે યાદગાર કરવા આનાથી સારો બીજો દિવસ કયો હોઈ શકે? એમણે જવાબ આપ્યો, “૧૫ ઓગસ્ટ ૧૯૪૭.” લોકો દંગ થઈ ગયા. લંડનને પણ આંચકો લાગ્યો, નેતાઓને પણ નવાઈ લાગી, ખાસ તો એટલા માટે કે એમણે અલગ તારીખો વિચારી રાખેલી, જેમાની એક ૨૬ જાન્યુઆરી હતી. અને જ્યોતિષોને પૂછ્યા વગર, શુભ દિવસ જાણ્યા વગર, આટલું મોટું કામ કેમ કરાય? દેશભરના જ્યોતિષો કામે લાગી ગયા અને નિર્ણય ઉપર આવ્યા કે આ દિવસ બહુ જ અશુભ છે, પણ માઉન્ટબેટન પોતાના નિર્ણયને વળગી રહ્યા. આખરે જ્યોતિષોએ કહ્યું, ૧૫ મી ઓગસ્ટ અને શુક્રવારનો સૂર્યોદય થાય તે પહેલા જો આ કામ પતી જાય તો

વાંધો નથી. આખરે નક્કી થયું, ૧૪ મી ઓગસ્ટ ને ગુરુવારે રાત્રે ૧૨ વાગે, ભારત સ્વતંત્ર થયું એમ ગણવું.

આમ પણ દરરોજ સૂર્યાસ્ત વખતે યુનિયન જેક વાઈસરોયના મકાન ઉપરથી ઉતારી લેવામાં આવતો, અને બીજે દિવસે સૂર્યોદય વખતે ફરી ચઢાવવામાં આવતો, એ જ રીતે ૧૪ મી ઓગસ્ટની સાંજે ઉતારી લેવામાં આવ્યો. એની જગ્યાએ રાત્રે ૧૨ વાગે તિરંગો લહેરાવવામાં આવ્યો, જે બીજે દિવસે સૂર્યોદય વખતે યુનિયન જેકની જગ્યાએ લહેરાતો હતો.

(૧૪) સીમાંકન

માઉન્ટબેટનનું હજી એક ભગીરથ કાર્ય બાકી હતું. પંજાબ અને બંગાલના ભાગલા પાડી, હિન્દુસ્તાન-પાકીસ્તાન વચ્ચેની સીમારેખા નક્કી કરવાની. અંગ્રેજોએ નક્કી કર્યું કે આ કામ એવા નિષ્ણાતને સોંપવું કે જેને ક્યારે પણ હિન્દુસ્તાન સાથે કોઈપણ બાબતમાં નિષ્પત્ત રહી હોય. એટલી સરકારને આવો એક માણસ મળી ગયો. નામ હતું સિરીલ રેડક્લીફ. ૨૭ મી જૂન ૧૯૪૭ ના સરકારે લંડનમાં સરકારી તેડું આવ્યું. એને એનું કામ સમજાવવામાં આવ્યું. રેડક્લીફ બેરીસ્ટર હતા. એની કાયદાશાસ્ત્રી તરીકે સારી પ્રતિષ્ઠા હતી. પહેલા તો એ અવાક જ બની ગયા, પંજાબ ક્યાં છે અને બંગાલ ક્યાં છે અને કેવા છે, એ વિષે એને કોઈ માહિતી ન હતી. હિન્દુસ્તાન વિષે માહિતગાર એક અફસરે નકશા ઉપર બધું સમજાવ્યું.

રેડક્લીફે આખી પરિસ્થિતિ સમજવા કોશીશ કરી તો એના ધ્યાનમાં આવ્યું કે એક લાખ પંચોતેર હજાર ચોરસ માઈલના વિસ્તાર અને આસરે નવ કરોડ માણસોની વસ્તીવાળા પ્રદેશના ભાગલા પાડવાના હતા. ૮ મી જુલાઈ, ૧૯૪૭ ના રેડક્લીફ દિલ્હી પહોંચી, મદદનીશોની ટીમ તૈયાર કરી કામે લાગી ગયા. ૧૫ મી ઓગસ્ટ પહેલા આ કામ પુરું કરવાનું હતું.

સિરીલ રેડક્લીફ પાસે સમય એટલો ઓછો હતો કે એ બન્ને રાજ્યોની વિગતવાર મુલાકાત લઈ, ત્યાંની વસ્તી અને ભૌગોલિક માહિતી મેળવી શકે એ શક્ય ન હતું. એની પાસે મૂકવામાં આવેલા નકશા અને વસ્તી ગણતરીના આંકડાઓ ઉપર આધાર રાખી, રોજ નકશામાં ૩૦ માઈલ લંબાઈની સીમાનું આંકલન કરતો. આમાં નદીઓ અને નહેરોના પ્રવાહ વગેરેને ધ્યાનમાં લેવાનું પુરી રીતે શક્ય ન હતું.

રાતદિવસ કામ કરી, આખરે ૧૩ મી ઓગસ્ટની સવારે રીપોર્ટ બંધ લીફાફામાં માઉન્ટબેટનને સોંપવામાં આવ્યું. પંજાબ અને બંગાલમાં કોમી દંગા વણસી રહ્યા હતા. સલામતિ ખાતર ૧૪ મી ઓગસ્ટે, કડક બંદોબસ્ત હેઠળ, ખાસ વિમાનમાં રેડક્લીફ

લંડન રવાના થઈ ગયા. લંડનમાં જ્યારે તેમણે હિન્દુ-મુસમાનના દંગા અને કત્લેઆમની વાતો સાંભળી ત્યારે દુખી થઈ એમણે એમની ૩૦૦૦ પાઉન્ડની ફી નો ચેક ન લીધો.

માઉન્ટબેટને રેડક્લીફ રીપોર્ટ નેતાઓને ૧૬ મી ઓગસ્ટે દેખાડ્યો, અને ૧૭ મી ઓગસ્ટે જાહેર જનતા માટે પ્રગટ કર્યો.

(૧૫) રાજા મહારાજાઓની માગણી

માઉન્ટબેટનની યોજના અનુસાર ૧૫ મી ઓગસ્ટ પહેલા, અંગ્રેજો સાથે અનેક સંધિઓથી જોડાયેલા રાજા રજવાડા હિન્દુસ્તાન અથવા પાકિસ્તાન સાથે જોડાવાનો નિર્ણય લઈ શકે.

પણ રાજા મહારાજાઓના મનમાં બીજી જ વાત હતી. એમણે એક અંગ્રેજ અમલદારને પોતાના પ્રતિનિધી તરીકે લંડન મોકલીને બ્રિટિશ સરકાર પાસે એવી રજૂઆત કરી કે અમારી સંધિઓ તમારી સાથે હતી. તમે દેશ છોડીને જાવ એ પહેલા અમને એ સંધિઓમાંથી મુક્ત કરો, અને અમને અમારા પહેલાના હક ભોગવવા દો. સારા નશીબે લંડનની સરકારે તેમ કરવાની ના પાડી અને એમને વિશ્વભરમાં બદલાયેલા સમયની યાદ અપાવી.

અહીં પતિયાલાના મહારાજાની આગેવાની નીચે રાજા-મહારાજાઓનું સંઘઠન રચાયું. એમણે આડકતરી ચેતવણી આપી કે અમે અમારા રાજ્યોનો કબજો નહિં છોડીએ, અને જરૂર પડે તો લડી લેશું. એમના રાજ્યોમાંથી રેલ્વે પસાર થતી હતી, તાર-ટપાલ ખાતાં કામ કરતાં હતાં, કેટલાક રાજાઓના પોતાના સૈન્યો અને હવાઇદળ હતા. મોટેપાયે અંધાધૂંધી ફેલાવાની શક્યતા હતી.

સારા નશીબે છેલ્લા વાઈસરોય તરીકે બ્રિટિશ રાજધરાણાના સભ્ય માઉન્ટબેટન હતા. અગાઉ એ પ્રિન્સ ઓફ વેલ્સ સાથે હિન્દુસ્તાન આવેલા ત્યારે ઘણાં રજવાડાઓ એમની મહેમાનગતિ કરી હતી. વરસોની આદતને લીધે એ એમની શેહમાં હતા, અને એમની સાથે વાતચીતમાં સન્માનપૂર્વક વર્તતા. માઉન્ટબેટને એમને સમજાવ્યા કે બે માંથી એક સાથે જોડાઈ જવામાં જ તમારું ભલું છે, જો પ્રજા બળવો કરશે તો તમે ક્યાંયના નહિં રહો. બદલામાં એમણે કહ્યું કે હું વાઈસરોય તરીકેના મારા હોદાનીરૂએ નહેરૂ અને જીણાની સાથે તમારા માટે સારી ગોઠવણ કરી આપીશ.

માઉન્ટબેટને સૌથી પહેલા સરદાર સાથે આની ચર્ચા કરી. એમણે કહ્યું કે રાજા મહારાજાઓના સંબોધનો અને માન મરતબા ચાલુ રાખવા, એમના રાજમહેલો અને ખાનગી મિલકત એમની પાસે જ રહેવા દેવા, એમને રાજધારી વ્યક્તિ જેવું માન-સન્માન આપવું. બદલામાં એ પોતાના રાજ્યનો ભારતમાં વિલય કરશે. વલ્લભભાઈને આ વાત ખૂબ જ વ્યાજબી લાગી. એમને એ પણ ખબર હતી કે કોંગ્રેસના કોઈપણ નેતાનો આ રજવાડાઓ ઉપર એટલો પ્રભાવ નથી, જેટલો માઉન્ટબેટનનો છે. એમણે એક શરત મૂકી, “જો એકે એક રજવાડું આનો સ્વીકાર કરે તો કબૂલ. મને એપલનો આખો કરંડિયો જોઈએ, અધૂરો નહિં, જો અધૂરો હશે તો મને મંજૂર નથી.”

માઉન્ટબેટને કહ્યું, “એકાદ ડઝન તો ઓછા હોઈ શકે.” સરદારે કહ્યું, “એક ડઝન તો બહુ કહેવાય.” આખરે વાઈસરોય અને સરદાર છ ના આંકડા ઉપર સમ્મત થયા.

માઉન્ટન, સરદાર અને વી.પી. મેનને મળીને આ કામ પાર પાડ્યું. માત્ર જુનાગઢ, હૈદરાબાદ અને કાશ્મીર, આ ત્રણ જ બાકી રહ્યા. માઉન્ટબેટમે પોતાનું વચન નિભાવ્યું.

(૧૬) માઉન્ટબેટન ભારતના પહેલા ગવર્નર જનરલ શા માટે બન્યા?

મૂળ આના માટે પહેલ તો જીણાએ કરેલી. એમને એમ લાગતું હતું કે માઉન્ટબેટન ચાલ્યા જશે પછી ભારત સાથે પાકીસ્તાનને કોઈ શરૂઆતી મતભેદ થશે, તો ભારત એને દાદ આપશે નહિં. જીણાએ સૂચવેલું કે થોડા વખત માટે માઉન્ટબેટન બન્ને પક્ષના આખરીનિર્ણય લેવાની સત્તા સાથેના લવાદ તરીકે અહીં જ રહે.

જવાહરલાલે આ તક ઝડપી લીધી. કોંગ્રેસના નેતાઓની મંજૂરી લઈ એમણે માઉન્ટબેટનને ભારતના પ્રથમ ગવર્નર જનરલ બનવાની દરખાસ્ત મૂકી. માઉન્ટબેટન અને એમની પત્નીની ઈચ્છા જ્યારે તેઓ કીર્તિના શિખરે હતા ત્યારે જ, જલ્દીમાં જલ્દી ઈંગ્લેંડ જવાની હતી. એમને થોડા સમયમાં જ મુશ્કેલીઓ પેદા થવાની હતી, એનો પણ અંદાજ હતો. એમને એક વિચાર એવો પણ આવેલો કે જીણા પણ આવી ઓફર આપે, અને બન્ને દેશના એ ગવર્નર જનરલ હોય તો થોડું સહેલું થાય. જીણાને ખબર હતી કે એની પોતાની પાસે સમય થોડોક જ હતો, એટલે એણે પોતે પાકીસ્તાનના ગવર્નર જનરલ બનવાની ઈચ્છા વ્યક્ત કરી.

કીંગ જ્યોર્જ-૬, ચર્ચિલ અને એટલીને લાગ્યું કે આ બ્રિટિશ રાજ્યની વિશ્વમાં પ્રતિષ્ઠા વધે એવું સૌથી મોટું સન્માન છે, એટલે એમણે માઉન્ટબેટનને એ સ્વીકારી લેવાની સલાહ આપી. હજી એ વિચારતા જ હતા ત્યાં એક એવો બનાવ બન્યો કે એ ના ન પાડી શક્યા. ગાંધીજી ઓચિંતા જ માઉન્ટબેટન પાસે પહોંચી ગયા અને કહ્યું, “ગવર્નર જનરલ બનવાનું કોંગ્રેસનું આમંત્રણ સ્વીકારી લો.”

માઉન્ટબેટન ગળગડા થઈ ગયા. આ માણસ, જેને અંગ્રેજોએ વર્ષોસુધી જેલમા પુર્યા, એને હેરાન પરેશાન કરવાનો એકપણ મોકો ન છોડ્યો, ૩૫ વરસ સુધી એ અંગ્રેજોને ભારતમાંથી હાંકી કાઢવા જઝુમ્યા, એ આજે પિતા એક બાળકને કહે એવી સરળતાથી કહે છે, કે તમે રોકાઈ જાવ. માઉન્ટબેટન મહામુશીબતે આંસુ ખાળી શક્યા, અને એમણે આ પદ માટે હા પાડી.

(૧૭) નિયતીને આપેલું વચન

૧૪ મી ઓગસ્ટ, ૧૯૪૭ ની મધરાત થવા આવી હતી. બંધારણસભાના બધા સભ્યો પાર્લામેન્ટના સેન્ટ્રલહોલમાં એકઠા થયા હતા. જવાહરલાલ નહેરૂનો બુલંદ અવાજ સેન્ટ્રલહોલમાં ગુંજતો હતો,

“અનેક વર્ષો અગાઉ, આપણે નિયતિ સાથે બાથ ભરી હતી, અને હવે એ સમય અવી ગયો છે કે જ્યારે આપણે આપણી પ્રતિજ્ઞા ફરીથી ઉદઘોષિત કરવી જોઈએ, પૂરેપૂરી કે સમગ્રપણે નહિ પણ એકદમ વાસ્તવિક રીતે. મધ્યરાત્રિના આ કલાકે, જ્યારે વિશ્વ આખું નિદ્રાધીન છે, ભારતમાં જીવન અને સ્વતંત્રતાની સવાર પડી છે. ઇતિહાસમાં આવી ક્ષણો આવે છે, પણ તે અતિ દુર્લભ હોય છે, જ્યારે આપણે જૂનામાંથી નવામાં પ્રવેશ કરીએ છીએ, જ્યારે એક યુગનો અંત આવે છે અને જ્યારે એક રાષ્ટ્રનો પ્રાણ, જે લાંબા સમયથી દબાયલો હતો, તેને નવજીવન મળે છે. આ ક્ષણે આપણે વિધિપૂર્વક ભારતની અને તેના લોકોની સેવા માટે સમ્રાણની અને તેથી પણ વધુ વિશાળ માનવતાની સેવા માટે શપથ લઈએ છીએ.....”

જવાહરલાલનું બોલવાનું પુરું થાય એ પહેલા જ સેન્ટ્રલહોલના ઘડિયાળમાં જોર જોરથી બારના ટકોરા વાગવા લાગ્યા. બાર ટકોરા પૂરા થયા અને અંગ્રેજી શાશનના બાર વાગી ગયા.

આ ક્ષણ જોવા જ્યારે આખું હિન્દુસ્તાન જાગતું હતું, ત્યારે દિલ્હીથી ખૂબ દૂર, કલકત્તામાં કડક શિસ્તવાળો એક માણસ, એના નિત્ય સુવાના સમયે ઊંઘી ગયો હતો. એ માણસનું નામ હતું મોહનદાસ કરમચંદ ગાંધી.